

יחידה ג'

משפטי המלך בעוברי עבירה

- הצורך במשפט המלך - להעניש את הרשעים - לצד משפט הסנהדרין.
- מהות הענשים ותכליתם במשפט המלך לעומת משפט הסנהדרין.
- מקור הסמכות לעונשי המלך.

עוברי עבירה ועונשם במשפט המלך

א. התועלת והצורך במשפט המלך

פסק הרמב"ם: "כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה, יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה, והורג רבים ביום אחד ותולה ומניחן תלויים ימים רבים להטיל אימה ולשבר יד רשעי העולם" (הלכות מלכים פרק ג' הל' י').

משפט המלך ברוצחים שונה בשני מאפיינים מהאופן שהם נשפטים בסנהדרין. האחד, בתחום הראיות. והשני, בחומרת העונש. בעוד שסנהדרין מענישה רק על סמך ראיה ברורה, היינו על פי שני עדים, ואחר התראה שתכליתה לודא שהעבריינין - מזיד. הנה המלך, יכול לסמוך גם על עד אחד, ולהעניש אף בלא התראה (כאשר יש לשער שהרגו מחמת שנאה). וכן הורג רבים ביום אחד, ותולה ומניחן תלויים ימים רבים. וכפי שביאר הרמב"ם, תכלית משפט זה הוא לתיקון העולם כפי צורך השעה, לשבר יד רשעי העולם.

עלינו לברר יותר, את הצורך בשני מערכות משפט. ונקדים לבאר שעונשי התורה, ברובן, הם לכפרת העבריינין⁵, ואינם לתכלית הרתעה, וכמו שביאר רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל בפירושו לתורה (בראשית ט' ו').

בית דין מכין ועונשין על פי דין תורה. אולם, תכלית העונש איננה להרתיע ולא להשיב לרשע כגמולו. וזאת, למרות האמור במקום אחר "וכל ישראל ישמעו ויראו" (דברים י, יב ועוד), וכן "עין תחת עין" (שמות כא, כד). הנה, אין בית דין עונשים על פי ראיות נסיבתיות ולא על פי הודאת בעל דין. אין עונשים אלא בעדים והתראה, וחובה על העדים לא רק לראות את המעשה, אלא גם להתרות בנאשם לפני הביצוע ולהזכיר לו את הכתוב בתורה. דבר זה לא יתרחש לעתים תכופות ופושע זהיר ישתמט מכך בנקל. זאת ועוד, רוב הפשעים בממון ובכללם גם גזל, אין עליהם כל עונש ואף לא קנס כספי, אלא חובת תשלומין בלבד. הלכות אלה, המיוחדות למשפט התורה סותרות בהחלט את ההנחה כאילו תכלית העונש היא להרתיע, ודוקא הפסוק "וכל ישראל ישמעו ויראו" הוא ראיה לסתור. רק בארבעה עונשים נאמר "וכל ישראל ישמעו ויראו": בעדים זוממין, בבן סורר ומורה, בזקן ממרה, במסית ומדיח. אולם דוקא ארבעת אלה הם יוצאים מן הכלל. עצם המעשה ותוצאותיה הישירות אינם כה ראויים לקללה. המסית רק הסית בפיו - ללא הצלחה. עדים זוממין רק זממו, ולא עשו. זקן ממרה - יש והדין עמו. אלא שחובה עליו לבטל את דעתו מפני דעת הרוב בבית הדין הגדול. ובן סורר ומורה נהרג רק על שם סופו. לאמתו של דבר, כל ארבעתם נהרגים רק על שם סופם, בהתחשב עם התוצאות הקשות של

⁵ כן עולה מהגמ' ב"ק (ט"ו ע"א) שאמרו שם "השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה". ואמרו שדין זה לטובת האשה שתהיה כאיש לענין כפרה, "דחס רחמנא עלה, כי היכי דתהוי לה כפרה".

מעשיהם הקלים למראית עין. משום כך מקפידה התורה שכל העם ישמע, שאדם נתחייב מיתה בשל פשע כזה. ההרתעה היא הטעם - לא של העונש - אלא של הפומביות או ההכרזה. ומכיון שהתורה דורשת את הפומביות או ההכרזה רק בארבעת אלה בלבד, הרי מוכח מכאן, שתכלית העונש איננה להרתיע.

לדעת חכמינו כל עונש הוא כפרה, וכו' כפרה לפושע עצמו. יש עתיד גם להרוגי ב"ד, והוא מעבר לחיי חלדם הקצרים, מיתתם מכפרת על מעשיהם והם זוכים לחיים חדשים בטהרה מחודשת.

ומכאן עולה הצורך במשפט המלך, שהרי לעולם יוכל הרוצח לומר לעדים שאינו מקבל את ההתראה ויהרוג בלא התראה, ויפטר. ויתרבו שופכי דמים שלא יפחדו מן העונש. לכן קבע הקב"ה מערכת משפט נוספת המופקדת ביד המלך, והוא רשאי להעניש בלא התראה ובלא עדות שלימה, "לתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה" (כלשון הרמב"ם). האריך לבאר זאת בדרשות הר"ן⁶ דרוש י"א, וכך לשונו שם:

שופטים ושוטרים תתן לך וגו' ושפטו את העם משפט צדק:

בעיני פשט הכתוב כך הוא. ידוע הוא, כי המין האנושי צריך לשופט שישפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעו, ויהיה העולם נשחת. וכל אומה צריכה לזה ישוב מדיני, עד שאמר החכם, שכת הלסטים הסכימו ביניהם היושר. וישראל צריכין זה כיתר האומות. ומלבד זה צריכין אליהם עוד לסבה אחרת, והוא להעמיד חוקי התורה על תלם, ולהעניש חייבי מלקיות וחייבי מיתות בית דין העוברים על חוקי התורה, עם היות שאין באותה עבירה הפסד ישוב מדיני כלל. ואין ספק כי בכל אחד מהצדדים יזדמנו שני ענינים, האחד יחייב להעניש איזה איש כפי משפט אמיתי. והשני, שאין ראוי להענישו כפי משפט צודק אמיתי, אבל יחוייב להענישו כפי תקון סדר מדיני וכפי צורך השעה. וה' ית' ייחד כל אחד מהענינים האלו לכת מיוחדת וצוה שיתמנו השופטים לשפוט המשפט הצודק האמיתי, והוא אמרו ושפטו את העם משפט צדק, כלומר בא לבאר, השופטים האלה לאיזה דבר יתמנו ובמה כחם גדול. ואמר, שתכלית מנויים הוא כדי לשפוט את העם במשפט צדק אמיתי בעצמו, ואין יכלתם עובר ביותר מזה. ומפני שסידור המדיני לא ישלם בזה לבדו, השלים האל תיקונו, במצות המלך.

ונבאר עוד וכו', הרי שנינו בפרק היו בודקין (סנהדרין מ'). תנו רבנן מכירים אתם אותו? התרתם בו וקבל התראה? התיר עצמו למיתה? וכו', המית בתוך כדי דבור? וכו'. ואין ספק כי כל זה ראוי מצד משפט צדק, כי למה יומת איש אם לא שידע שהכניס עצמו בדבר שיש בו חיוב מיתה ועבר עליו, ולזה יצטרך שיקבל עליו התראה, וכל יתר הדברים השנויים באותה ברייתא, וזהו משפט צדק אמיתי בעצמו הנמסר לדיינים. אבל אם לא יענש העובר כי אם על זה הדרך יפסד הסדור המדיני לגמרי שיתרבו שופכי דמים ולא יגורו מן העונש, ולכן צוה הש"י לצורך ישובו של עולם במינוי המלך כמו שכתוב בפרשה זו וכי תבוא אל הארץ וגו' שום תשים עליך מלך וגו', שהיא מצוה שנצטוינו בה

⁶ הר"ן - רבי ניסים בן ראובן גירונדי נולד בקטלונאי אשר בספרד בשנת ה"א פ', ונפטר בערך בשנת ה"א ק"נ. הר"ן נחשב לפוסק הדור, ומכל תפוצות ישראל היו פונים אליו בשאלות בשבתו על כס הרבנות בברצלונה. תלמידו המובהק היה הריב"ש. חיבורו החשוב הוא פירושו על הרי"ף. הר"ן כתב גם פירוש על רוב מסכתות התלמוד הבבלי, ובידנו פירושו הידוע על מסכת נדרים.

למנות עלינו מלך, כמו שבא בקבלת רבותינו ז"ל. והמלך הוא יכול לדון שלא בהתראה כפי מה שיראה שהוא צריך לקבוע המדינה, ונמצא שמנוי המלכות שזה בישראל וביתר אומות שצריכים סדור מדינה, ומנוי השופטים מיוחד וצריך יותר בישראל. וכמו שהזכיר עוד ואמר, ושפטו את העם משפט צדק, כלומר, שמנוי השופטים ויכלתם הוא שישפטו העם במשפטים צודקים אמתיים בעצמם.

הנה ביאר לנו הר"ן את הצורך במשפט המלך לצד משפט הסנהדרין. מצות המשפט, כשאר מצות התורה, הוא כדי שיחול השפעת האלוהי על עם ישראל. ובהיות שכן, המשפט חייב להיות משפט צדק אמיתי. והצדק האמיתי אינו מחייב את האדם אלא כשהרג את הנפש אחר שהתרו בו, והודיעו לו את חומרת המעשה והעונש שיקבל אם יחטא. וכן אינו נענש אלא אם כן קיבל את ההתראה, היינו שאמר שעושה את העבירה למרות שהבין ויודע את עונשו. וכן אינו נענש אלא בעדות ברורה ביותר, ומתוך ידיעה שלא שכח את ההתראה (ולכן צריך להתרות בו "תוך כדי דיבור" לעבירה). והיות ותכלית משפט הצדק למען דבקות השפעת האלוהי בעמיו, נקבע מושב הסנהדרין הגדולה בלשכת הגזית בבית המקדש, במקום אשר היה נראה בו השפעת האלקי - כפי שכתב שם הר"ן בהמשך דבריו. אך אם לא יענש העובר כי אם בדרך זו יפסד התקון הכללי של העם, שיתרבו שופכי דמים שלא יפחדו מן העונש. לכן קבע הקב"ה מערכת משפט נוספת המופקדת ביד המלך, שרשאית להעניש אפילו בלא התראה ובלא עדות שלימה, והעונש נגזר מתכליתו שהוא לאיים על העוברים, וכמו שיובא להלן. וכבר אמרו חז"ל "אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו" (אבות פרק ג' ב').

הגאון רבי שמעון אדלר⁷ רואה את המקור לסמכויותיו המיוחדות של המלך לדון כפי צורך השעה לתיקון העולם, בפסוק בספר שמו"א פרק י' (פס' כ"ה)

וַיִּדְבֹּר שְׁמוּאֵל אֶל הָעָם אֶת מִשְׁפַּט הַמֶּלֶךְ וַיִּכְתֹּב בְּסֵפֶר וַיִּנַּח לִפְנֵי ה'

⁷ ספר זכרון "אדרת אליהו" עמ' קי"ג. רבי שמעון אדלר זצ"ל (אבי הגאון ר' נתן אדלר זצ"ל רבו של החת"ס) היה מרבני פרנקפורט [נלב"ע בשנת תקכ"ה].

⁸ בשמו"א פרק ח' (ט) נאמר "והגדת להם משפט המלך אשר ימלך עליהם", והכוונה לזכויות המלך על העם, כמו שנאמר שם להלן (פסוקים י-יא) ויאמר שמואל וגו' זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו וגו'. ולמה חזר שמואל שוב לאחר זמן רב (בפרק י') ואמר את משפט המלוכה, אלא ודאי משפט המלך לחוד ומשפט המלוכה לחוד, ומשפט המלוכה האמור בפרק י' הכוונת לכח המשפט של המלך לשפוט את העם.